

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCIES OF FUTURE PSYCHOLOGISTS IN WARTIME CONDITIONS

Статтю присвячено дослідженню психологічних особливостей розвитку комунікативних компетентностей майбутніх психологів в умовах воєнного часу. Розглядається комунікативна компетентність як ключовий чинник професійної успішності психологів, здатних ефективно здійснювати діяльність у кризових і стресогенних умовах. Визначаються основні завдання формування комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки: оволодіння знаннями про теорію професійного спілкування, засвоєння технології комунікативного процесу, формування професійно-комунікативних умінь і навичок, розвиток гуманістичного мислення, формування професійних цінностей та активізація мотивації до самовдосконалення. Аналізуються індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники формування комунікативної компетентності студентів-психологів. Детально розкрито специфічні психологічні особливості розвитку комунікативних компетентностей у воєнний період: необхідність формування емпатії та емоційної стабільності, здатність гнучко оперувати знаннями про кризові стани, володіння конкретними комунікативними техніками активного слухання та зворотного зв'язку, набуття нового соціального досвіду через волонтерську діяльність та роботу з переселенцями, розвиток життєстійкості й адаптивності як основи ефективної комунікації. Представлено ефективні методи розвитку комунікативної компетентності: дискусії та бесіди під час занять, спеціальні вправи на підвищення комунікативної активності, рольові та ділові ігри для моделювання професійних ситуацій, командні завдання та соціально-психологічні тренінги. Підкреслюється, що освітнє середовище закладів вищої освіти потребує спеціальної організації через моделювання кризових ситуацій, використання активних форм навчання та залучення студентів до практичної консультативної діяльності.

Ключові слова: комунікативна компетентність, майбутні психологи, воєнний час, про-

фесійна підготовка, емоційна стабільність, методи розвитку, життєстійкість.

The article is devoted to the study of psychological features of the development of communicative competences of future psychologists in wartime conditions. Communicative competence is considered as a key factor in the professional success of psychologists who are able to effectively carry out activities in crisis and stressful conditions. The main tasks of the formation of communicative competence in the process of professional training are determined: mastering knowledge about the theory of professional communication, mastering the technology of the communicative process, forming professional and communicative skills and abilities, developing humanistic thinking, forming professional values and activating motivation for self-improvement. Individual-psychological and socio-psychological factors of the formation of communicative competence of psychology students are analyzed. The specific psychological features of the development of communicative competences in the war period are revealed in detail: the need to form empathy and emotional stability, the ability to flexibly operate with knowledge about crisis states, the possession of specific communicative techniques of active listening and feedback, the acquisition of new social experience through volunteer activities and work with displaced persons, the development of vitality and adaptability as the basis of effective communication. Effective methods of developing communicative competence are presented: discussions and conversations during classes, special exercises to increase communicative activity, role-playing and business games for modeling professional situations, team tasks and socio-psychological trainings. It is emphasized that the educational environment of higher education institutions needs special organization through modeling crisis situations, using active forms of education and involving students in practical advisory activities.

Key words: communicative competence, future psychologists, wartime, professional training, emotional stability, development methods, vitality.

УДК 159.923: 37.0311

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.78.1.11>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Вінс В.А.

к.психол.н., доцент, завідувачка кафедри практичної психології
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-7285-7711

Лещенко М.В.

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0009-0002-9733-915X

Вступ. Сучасні реалії воєнного часу в Україні актуалізують проблему підготовки психологів, здатних ефективно здійснювати професійну діяльність у кризових і стресогенних умовах. Комунікативна компетентність постає одним із ключових чинників професійної успішності майбутніх психологів, адже саме через комунікацію відбувається встановлення довіри з клієнтом, виявлення його потреб, підтримка та допомога в подоланні психотравматичних ситуацій. Тому дослідження особливостей розвитку комунікативних компетентностей студентів-психологів у воєнний період має не лише теоретичне, а й велике практичне значення.

Питання професійної діяльності психологів в умовах суспільних криз, екстремальних ситуацій

і воєнних подій знаходить відображення в наукових дослідженнях сучасних учених. Так, варто виокремити праці Н. Бездідько, Н. Нечипоренко, О. Жизномірської, Л. Карамушки, М. Корольчука, В. Крайнюк, О. Медведєвої, В. та Д. Предко та інших.

Окремий напрям досліджень стосується проблеми формування комунікативних умінь, розвитку комунікативної компетентності та навичок міжособистісної взаємодії психологів у сучасних умовах. До вивчення цього питання зверталися З. Адамська, В. Балахтар, А. Гамалій, С. Макаренко, І. Іванова, Т. Каменєва, Т. Каткова, Г. Кошонько, А. Мудрик, І. Пузь, Л. Степаненко, Н. Фалько, І. Черезова, О. Шевченко та інші науковці. Попри значну кількість наукових праць, присвячених формуван-

ню комунікативних умінь і розвитку професійних якостей психологів, малодослідженим залишається саме аспект психологічних особливостей становлення їхньої комунікативної компетентності у специфічних умовах воєнного часу.

Тож **метою статті** є визначення специфічних особливостей розвитку комунікативних компетентностей студентів-психологів у воєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування комунікативних умінь і навичок майбутніх психологів у сучасних умовах має вирішальне значення, адже саме від рівня розвитку комунікативної компетентності залежить їхня здатність ефективно працювати з людьми, які перебувають у кризових обставинах. З огляду на воєнний стан питання професійної підготовки в закладах вищої освіти набуває особливої ваги, оскільки саме освітній процес створює можливості для цілеспрямованого розвитку потрібних комунікативних якостей.

Зокрема, М. Корольчук і В. Крайнюк визначають професійну підготовку як спеціальну освіту, що може реалізовуватися як у форматі самоосвіти, так і у ЗВО, які готують фахівців різних профілів [1, с. 18]. У цьому контексті вдосконалення комунікативної компетентності психологів є не лише складником освітнього процесу, а й важливою умовою професійного становлення. Дослідниці Г. Кошонько та О. Лужецька наголошують, що комунікативна компетентність не виникає стихійно, вона формується лише за умови спеціальної організації освітнього процесу, що враховує різноманіття потреб психолога у сфері спілкування. Розвиток цієї компетентності є визначальною передумовою майбутньої ефективної діяльності психолога [2, с. 111].

Переконані, що формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти передбачає реалізацію комплексу взаємопов'язаних завдань, які забезпечують не лише розвиток навичок спілкування, а й становлення цілісної професійної особистості, зокрема:

1. Оволодіння знаннями про теорію професійного спілкування. Студенти мають засвоїти основи комунікації як психологічного процесу, знати структуру та закономірності спілкування, стилі й бар'єри комунікації, а також морально-етичні норми, що регулюють взаємодію з клієнтами та колегами.

2. Засвоєння технології комунікативного процесу. Майбутні фахівці вчать застосовувати теоретичні знання на практиці: будувати діалог, ефективно використовувати вербальні й невербальні засоби, враховувати психологічні особливості співрозмовника, вибирати комунікативні стратегії залежно від ситуації.

3. Формування професійно-комунікативних умінь і навичок. Йдеться про розвиток здатності до активного слухання, надання зворотного зв'язку, ведення дискусії, переконання співрозмовника, конструктивне розв'язання конфліктів. Ці вміння стають інструментом практичної діяльності психолога.

4. Розвиток гуманістичного мислення. Майбутні психологи мають навчитися орієнтуватися на цінність людини, проявляти емпатію, толерантність, здатність приймати іншу особистість в її унікальності та складності, що є основою довірливої комунікації.

5. Формування професійних цінностей та ідентичності. Студенти усвідомлюють значущість професії психолога, вчать співвідносити власні життєві орієнтири з етичними принципами професійної діяльності, що сприяє становленню їхньої «Я-концепції» як майбутніх фахівців.

6. Активізація мотивації до навчання та професійного самовдосконалення. Одним із ключових завдань є стимулювання внутрішньої мотивації студентів, формування прагнення здобувати не лише теоретичні знання, а й практичний досвід, що сприятиме розвитку комунікативної компетентності протягом усього життя [9, с. 157].

І. Пузь та О. Шевченко підкреслюють, що формування комунікативних якостей залежить як від індивідуально-психологічних і соціально-психологічних чинників (особистісні потреби, мотиви, здібності, інтереси), так і від соціального досвіду, умов життя та спеціальних методів навчання у ЗВО [9, с. 156]. Науковці також виділяють внутрішні умови розвитку комунікативних компетентностей (усвідомлення власних сильних і слабких сторін, рефлексія, аналіз проблем у взаємодії) та зовнішні умови (залучення до змодельованих професійних ситуацій, психологічний супровід, участь у тренінгах та спеціальних заняттях) [9, с. 156].

Вважаємо за доцільне розкрити їх більш детально. Так, до індивідуально-психологічних чинників формування комунікативної компетентності належать:

– потреби (потреба у спілкуванні, належності, самовираженні), які стимулюють студента до взаємодії з іншими;

– мотиви (як внутрішні, так і професійні), що визначають ставлення майбутнього психолога до комунікації та її значущості в професійній діяльності;

– здібності (мовленнєві, соціальні, емоційні), які створюють передумови для оволодіння складними навичками спілкування;

– інтереси (до пізнання інших людей, до міжособистісних відносин), які сприяють активному включенню в комунікативний процес.

До соціально-психологічних чинників відносяться:

– умови життя в соціальному середовищі – специфіка сімейного виховання, стиль міжособистісних відносин, вплив соціокультурного середовища;

– соціальний досвід студента – попередня практика спілкування в навчальних колективах, участь у громадських чи волонтерських ініціативах, взаємодія в умовах кризових ситуацій;

– вплив освітнього середовища ЗВО – роль викладачів, групової динаміки, атмосфери співпраці та взаємопідтримки в студентському колективі.

Отже, формування комунікативних компетентностей майбутніх психологів варто розглядати як багатофакторний процес, в якому поєднуються особистісні ресурси студента та вплив соціального й освітнього середовища. Саме гармонійна взаємодія цих чинників дозволяє забезпечити глибоке й стійке оволодіння комунікативними якостями, що є основою професійної діяльності психолога.

Розглянуті вище чинники формування комунікативних компетентностей дозволяють зрозуміти, які умови впливають на цей процес у закладах вищої освіти. Водночас не менш важливо визначити, які саме психологічні особливості характеризують розвиток комунікативних компетентностей майбутніх психологів в умовах воєнного часу, адже саме вони виявляють якісні зміни у структурі професійної підготовки. Отже, розглянемо більш детально ці психологічні особливості розвитку комунікативних компетентностей студентів-психологів.

1. Емоційно-ціннісна сфера. У воєнних умовах розвиток комунікативних компетентностей неможливий без формування здатності до емпатії, толерантності, співчуття. Студент-психолог має навчитися не лише слухати, а й «чути» клієнта, приймати його досвід та емоції без оцінювання. Водночас важливо розвивати емоційну стабільність, щоб уникати професійного вигорання та зберігати внутрішню рівновагу під час контакту з травмованими людьми [7].

2. Когнітивний аспект. Особливість комунікативного розвитку полягає у здатності гнучко оперувати знаннями з психології криз, травми, стресових станів. Майбутній психолог повинен розуміти механізми захисних реакцій психіки, особливості сприйняття інформації людьми в кризових обставинах, уміти прогнозувати можливі реакції клієнта. Це потребує системного підходу до навчання: засвоєння теорії комунікації має поєднуватися з практичними вправами та аналізом реальних кейсів [6].

3. Поведінковий рівень. У кризовому суспільному контексті значно зростає потреба у володінні конкретними комунікативними техніками. Йдеться про активне слухання, використання «я-повідомлень», навички ведення переговорів, розв'язання конфліктів та зниження напруження в спілкуванні. Особливу роль відіграють невербальні засоби: інтонація, міміка, жести, які можуть як підсилювати довіру, так і викликати напруження [2].

4. Соціально-психологічний контекст. Воєнний час формує у студентів-психологів новий соціальний досвід – це участь у волонтерській діяльності, взаємодія з переселенцями, робота в кризових групах. Такі практики сприяють формуванню соціальної чутливості, комунікативної гнучкості та здатності працювати в багатокультурному середовищі [7].

5. Життєстійкість і адаптивність. В умовах війни розвиток комунікативних компетентностей неможливий без формування резильєнтності – внутрішньої стійкості, яка дозволяє психологу підтримувати клієнтів, не втрачаючи власного ресурсу. Здатність знаходити сенс у професійній діяльності,

спиратися на цінності, адаптуватися до стресових обставин – ключові передумови ефективної комунікації [8].

6. Умови розвитку у ЗВО. Освітнє середовище вищої школи стає простором для цілеспрямованого формування комунікативних умінь. Це передбачає:

- моделювання кризових ситуацій на практичних заняттях;
- використання рольових ігор, які дозволяють студентам відпрацьовувати стратегії взаємодії;
- участь у соціально-психологічних тренінгах, спрямованих на розвиток емпатії, активного слухання, комунікативної толерантності;
- залучення студентів до волонтерських і консультативних проєктів, що формують реальний досвід взаємодії з людьми в кризі [10].

Отже, психологічні особливості розвитку комунікативних компетентностей майбутніх психологів у воєнний час проявляються у зростанні значущості емпатії, емоційної стабільності, життєстійкості, здатності працювати в кризових умовах. Комунікативна компетентність перестає бути лише навчальною категорією, вона стає життєвою необхідністю, що забезпечує професійну готовність до допомоги іншим і підтримки власного ресурсу.

Серед методів розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів ефективними виявляються:

1. Дискусії та бесіди під час лекцій і семінарів. Цей метод дозволяє студентам не лише засвоїти теоретичні знання, а й активно обговорювати їх, висловлювати власні думки, ставити запитання та аргументувати позицію. У процесі дискусії формується культура ведення діалогу, вміння слухати співрозмовника, поважати альтернативні погляди, знаходити точки порозуміння. Бесіди з викладачем і колегами сприяють розвитку критичного мислення, навичок переконання, формують здатність до адекватної самопрезентації та вільного володіння мовленням у професійних ситуаціях.

2. Спеціальні вправи, спрямовані на підвищення комунікативної активності. Це різноманітні завдання, які стимулюють студентів до включення у взаємодію: вправи на знайомство («ланцюжок імен», «спільні риси»), розвиток активного слухання («переказ почутого», «віддзеркалення емоцій»), формування навичок зворотного зв'язку («я-повідомлення», «конструктивна критика»). Такі вправи допомагають подолати комунікативні бар'єри, зменшити рівень тривожності в спілкуванні, сформувати впевненість у власних силах, розвинути емпатію й толерантність до співрозмовників.

3. Рольові та ділові ігри, що моделюють професійні ситуації. Цей метод передбачає відтворення умов майбутньої професійної діяльності психолога. Студенти отримують ролі (психолог, клієнт, спостерігач), що дає змогу відпрацьовувати конкретні комунікативні навички: проведення первинної консультації, надання підтримки в кризових ситуаціях, ведення групового обговорення. Ділові ігри дозволяють відчувати відповідальність за при-

йняття рішень, розвивають навички ефективного діалогу, вміння коригувати свою поведінку залежно від реакції співрозмовника. Моделювання ситуацій знижує страх перед реальними професійними викликами, дає можливість безпечного експериментування з комунікативними стратегіями.

4. Командні завдання, які сприяють розвитку здатності до співпраці й розв'язання конфліктів. Робота в групах стимулює вміння координувати дії, ділитися відповідальністю, знаходити компроміси та досягати спільних цілей. Приклади таких завдань: колективне розв'язання проблемної ситуації, створення проєкту, мозковий штурм із пошуком нестандартних рішень. У процесі виконання студент вчиться долати суперечності, уникати ескалації конфліктів, застосовувати конструктивні стратегії взаємодії. Такі завдання не лише формують комунікативну компетентність, а й розвивають соціальний інтелект, здатність працювати у стресових умовах і зберігати ефективність у складних соціальних ситуаціях [3, с. 52].

Особливе значення належить соціально-психологічним тренінгам. Н. Лигун та А. Літовка визначають їх як процес цілеспрямованої модифікації знань та поведінкових умінь через набуття навчального досвіду [4, с. 134]. На думку В. Кердивара та Я. Овсяннікової, соціально-психологічні тренінги є потужним засобом допомоги у відновленні після травматичного досвіду війни, а тому набуття майбутніми психологами навичок їх проведення є необхідним для подальшої професійної діяльності. Вони допомагають знімати напруження, знижувати тривогу, підвищувати самооцінку, розвивати комунікативні здібності та соціальні навички [5, с. 175–176].

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток комунікативних компетентностей майбутніх психологів у воєнний час має низку специфічних особливостей, які зумовлені кризовими соціально-політичними умовами та необхідністю надання допомоги населенню, яке перебуває в стані підвищеного стресу. По-перше, воєнні події висувають підвищені вимоги до емоційно-ціннісної сфери майбутніх фахівців. По-друге, відбувається істотна трансформація когнітивного аспекту комунікативної компетентності. По-третє, значно актуалізується поведінковий рівень компетентності. По-четверте, важливого значення набуває життєстійкість і резильєнтність як основа ефективної комунікації. По-п'яте, освітнє середовище закладів вищої освіти потребує спеціальної організації: застосування тренінгових програм, рольових ігор, моделювання кризових ситуацій, залучення студентів до волонтерської діяльності.

Отже, розвиток комунікативних компетентностей майбутніх психологів у воєнний час є багаторівневим процесом, що включає освітню підготовку, особистісний розвиток і практичне відпрацювання навичок. Він передбачає створення умов для спеціально організованої взаємодії, застосування активних методів навчання та впровадження соціально-психологічних тренінгів. У результаті май-

бутні фахівці здобувають уміння, які дозволяють їм бути життєстійкими, емпатійними, здатними до професійної допомоги в умовах суспільних криз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2017. 505 с.
2. Кошонько Г., Лужецька О. Професійна комунікативна компетентність психолога як умова його успішної діяльності. *Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2018. № 2(10). С. 102–114.
3. Курочка А.О., Солодовник Т.О. Формування комунікативних умінь у майбутніх психологів. *Психологічний інструментарій розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика* : матеріали 5-ї Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, 17 жовтня 2019 р. / заг. ред. О.Г. Романовський. Харків : НТУ «ХПІ», 2019. С. 51–53.
4. Лигун Н.В., Літовка А.А. Психологічні чинники розвитку комунікативної компетенції працівників підрозділів кадрового забезпечення ОВС. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 128–138.
5. Овсяннікова Я.О., Кердивар В.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб психологічної реабілітації осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій. *Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму* (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна). Харків, 2023. С. 175–177.
6. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С.Д. Максименка, С.Б. Кузікової, В.Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. 540 с.
7. Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації : збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2024 року) / уклад. В.С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 416 с.
8. Психологічна допомога особистості у воєнний період : матеріали VII Всеукр. психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», м. Умань, 18 квіт. 2024 р. / редкол. : С.Ю. Діхтяренко та ін. ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т соц. та психологічної освіти. Умань. 204 с.
9. Пузь І.В., Шевченко О.М. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Psychological journal*. 2018. № 4(14). С. 149–162.
10. Тур О.М. Методи формування комунікативної компетентності учнів як важливої умови ефективної презентації їхньої науково-дослідницької діяльності. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2023. Вип. 2(27). С. 80–87.

Стаття надійшла у редакцію: 30.09.2025

Стаття прийнята: 13.10.2025

Опубліковано: 08.12.2025